

СТРУКТУРА ПРИПОВЕДАКА
И ДУХ ПРИПОВЕДАЧА – ЈЕДНА ОСОБЕНОСТ
АНДРИЋЕВЕ КЊИЖЕВНОСТИ¹

Андрићева дела је могуће разврстати на основу наслова или описа ликова, али се међу њима издваја и једна група од укупно пет приповедака у којима стари фра Петар из реда босанских францезанаца у једном манастиру своје лично искуство приповеда младићу да кога се сматра да је Андрићев алтер-его. То би била следећа дела, оригинално насловљена и првобитно издата (први издавач и место) по овде приказаном редоследу (година издања).

1. *Трућ*, Српски књижевни гласник, Београд, 1937, књ. 52, бр. 6.
2. *Чапа*, Српски књижевни гласник, Београд, 1940, књ. 59, бр. 1.
3. *У лодници*, Српски књижевни гласник, Београд, 1941, књ. 62, бр. 4.
4. *Шета у Самсаримол лаву*, Наша књижевност, Београд, 1946, књ. 3, бр. 10.
5. *Проклето ослијо* (самостално издање), Нови Сад, Матица Српска, 1954.

Иако су све дате приповетке самостална и завршена дела, оне су у погледу садржаја суштинско повезане казивањима фра Петра, у разним варијацијама и о разним догађајима, којима се природно осликава његов духовни пут од младости до зрелих година, а у погледу форме оне су специфичном, маестралном књижевном техником, такозваном „класичарским“ наративним

¹ Рад је први пут објављен под насловом *Katari no kōshi to katari no seishin – Andričići no bungaku no ichi tokushūto*, у: *Noromawata nakantōwa*, 311–321, Tokyo: Kōbunsha, 1983.

postupkom", objedinjene u oblik razgovora između autorovog prirovedca i likova.

Pored ovde navedenih, postoji još nekoliko Andrijevih dela u kojima je radnja smeštena u franjevački manastir, s brojnim, često osobenim kaluđerima kao protagonistima.

Razlog Andrijevog zanimanja za kaluđere krije se u njegovom prirovedčkom instinktu pre nego u religioznom pobudama. Nije teško zamisliti da je Andrija imao još od malih nogu bliske kontakte sa kaluđerima, budući da ga je podizala samokrana majka koja je bila duboko religiozna katolkinja. Dolac, predgrađe Travnika u kom je Andrija rođen, bio je jedan od centara franjevačkih aktivnosti u Bosni. Ta situacija, po kojoj je Dolac nazivan „letom katolika“, opisana je i u *Travničkoj hronici*. Andrija je oslikavao portrete franjevačkih kaluđera interesujući se za osobenosti svakog od njih. Fra Petar, koji igra ulogu naratora za Andrija prirovedca, najpoznatiji je opisan lik, koji, obdaren iskrenom, poštenom, širokogrudom, mudrom, besporednom i bistrim prirodom, živi među tolimi prostim, tупim, nesotesanim, zadržim, lakomislennim, tardoglavim, zatucanim, ograničenim i svakakvim drugim karakterima.

Značaj franjevačke crkve u bosanskoj istoriji niiposto nije mali. Franjevački red je poslala katolička crkva u 13. veku da se suprotstavi bogumilskoj jeresi pristigloj iz Bugarske (dualističkoj veri po kojoj kosmos nastaje iz borbe dobra i zla) i zapadne misionske aktivnosti. U 15. veku Turci su osvojili Bosnu učinivši je svojom pokrajinom, feudalni gospodari, lokalna vlastela i slobodni seljaci prihvatili su veru osvajača, te je islam postao vera bosanskih vladajućih slojeva, a pravoslavni, rimokatolički i jevrejski vernici prozvani su raјom (severnjacima) i dovedeni u podrеђени položaj. Franjevačka crkva je jedini katolički red kojem su turske vlasti dozvolile delovanje. Bosanski franjevački red manjkao je sveštenstvom, vlast ga je pritiskala velikim porezima i raznim vrstama угњетавања, али je uspevao да заштити католике у земљи и пружи подршку njihovom духовном животу. Већина fratara били су родом из Босне и водили су скроман живот и, иако би се тешко могло рећи да је њихово образовање значајно превазилазило оно код обичног верника, они су се опробавали и у просветитељским активностима одржавајући тако духовни живот локалног становништва, људи истих тежњи и обичаја.

Među bosanskim katoličkim kaluđerima isticao se Ivan Frano Lukić (1818–1857), човек чији се карактер, али и простор деловања и разноврсност животног искуства, пуног преварања као у пустоловним причама, великим делом poklana са Andrijevimi izmišljenim likom, fra Petrom. Lukić je bio franjevački kaluđer и, у исто време као човек од пера, poznat

pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak. Suprotstavljao se tiraniji vlasti za vreme teških godina pod turskom vlašću, borio se protiv slabljenja duhovne kulture i svojim просветитељским активностима težio pretorodu bosanske kulture i duhovnom buđenju Južanih Slovena. On je pravi kritički napisao celovitu istoriju Bosne i Hercegovine, osnovao časopis *Bosanski prijatelji*, školu u kojoj je sam podučavao, zapisivao narodna predanja, objavljivaio veš zaboravljena književna dela. Njegov poim za očuvanje duhovne vatre bio je u sukobu sa indirektnim pokretom. Tadašnji bosanski vladar Omer Pasha uhapio je Lukača sumnjajući u njega i bojeći se njegovih večitih putovanja i odvažnih postupaka. Kao bi mu se sudilo, pasha ga je otpremio u sultavski Istanbul. Izgleda da ga je carigradska policija pustila iz pritvora zauzimajući austrijskog diplomate Antona fon Provens-Ostera. Petnaest dana kasnije, turske vlasti ipak su spreminile njegovo oslobađanje dodavši zahtev po kome Lukač niје smeo da se vrati u Bosnu. Iz Istanbula Lukač je pošao u Rim, ali, kako mu tamnašnja atmosfera niје odgovarala, stigao je do Splita u Dalmaciju, где су га nostalgичna osećanja prema Bosni, koja je sve vreme nastavno да гаји, oterala u preranu smrt. Njegov životni put је обележана она ирачњива страна политике. Андрић у докторској дисертацији одбрањеној на Универзитету у Грацу под насловом *Ратној духовној животној у Босни под утицајем турске владавине* Лукача хвали речима „личност која се по свом раду и по својој особености битно разликовала од својих савременика и сарадника“, „Лукач је револуционаран, необуздан и оштар дух“, посвећен грађењу јединства међу хришћанским вероисповима под строгаим османским режимом „да народ прости из тмина незнањства на светлост истине и вере“.²

Lukač, чији је карактер искреног родољуба и просветитеља успео да објаси једва малени кутак bosanske duhovne istorije koja se tada nalazila „у сенци смрти“, и његова животна драма испуњена мукама због родољубља и посвећености, задртели су Андрићеву приповедачку машту.

Од простог искушеника, који под страшним утиском од први пут чуваног гласа ђавола израста у прибраног фра Петра, који свугде међу људима ђаволски шапат чује а ништа не може да чини, какав је у *Уводница*, у фра Петра, у *Меди*, као калуђера са тешком одећом на себи, чињето посвећеног добробити Bosne у којој је постојање само беда и у којој је немогуће надати се ни једној јединој промени набоље; у фра Петра у *Шали* у *Салваторином лану* који широкогрудо смењом одговори и шалом разбија животне невоље које га задесиле;

² Цитирано према Андрић, Иво: „Ратној духовној животној у Босни под утицајем турске владавине“ (превод Зоран Константиновић), у: *Својим Задужбинама Иво Андрића*, год. 1, св. 1, Београд, 1982, стр. 147.

па у фра Петра који је осетio нуке и издржао невоље затвора у туђини и прогонства са свог неба зарад непочинjenog злочина, postavaши тако идеални приповeдач о хаосу света и људским приликама у *Проклетој авлији* и *Трубу* – кроз све ове слике, лик фра Петра постепено израста из Лукића.

Има још разлога због којих је Андрић гајно интересовање према манастирима. Француски манастири баштовали су стара књижевна дела и историјске документе. Андрић није био писац који би писао без ивесног претставања класика и значајне употребе документације. Негово дубоко разумевање и увид у савремено доба и свет има своје корене у познавању томе сразмерне филозофске грађе. Не треба посебно наглашавати да је он до краја користео писану грађу из манастира. Ипак, постоји нешто што је он у том свету ценно још више од историјских докумената. Била је то усмена грађа. Као што је раније поменуто, живот у босанским манастирима одликовао се релативно опуштеном дисциплином и отвореношћу према локалној заједници. У таквој средини блиских веза са обичном становнишвом чувана су народна предања која су пристизала споља у виду простих пошалаца, разних гласина, прича о чудним људима и догађајима, анегдота, легенда и слично. Да би, као савршени приповедач, могао да превесе фундаментални стваралачки манир писца који обавештава „од кога је чуо причу коју приповеда“, фра Петар је, ипак, морао да ишађе из манастирске авлије.

„Ми смо узех мање или више склони да осудимо оне који много говоре, нарочито о стварима које их се не тичу непосредно, чак и да са презиром говоримо о тим људима као о брбљавцима и досадним причалицама. А притом не мислимо да та људска, толико људска и тако често мана има и своје добре стране. Јер, шта бисмо ми знали о туђим душама и мислима, о другим људима, па према томе и о себи, о другим срединама и пределима које нисмо никад видели нити ћемо имати прилике да их видимо, да нема таквих људи који имају потребу да усмено или писмено кажују оно што су видели и чули, и што су с тим у вези доживели или мислили? Мало, врло мало. А што су њихова казивања несавршена, обојена личним страстима и потребама, или чак нетачна, зато имамо разум и искуство и можемо да их просудујемо и упоређујемо једне с другима, да их примамо и одбацујемо, делимично или у целости.“ Овако је мислио фра Петар слушајући Хаџићеву причу у *Проклетој авлији* (стр. 44).¹

У говору приликом доделе Нобелове награде Андрић је рекао „Свак прича своју причу по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања, и снази својих изражајних могућности.“

¹ Цитирано према: Андрић, Иво: *Проклето авлије*, Сабрани дела Иво Андрића, књ. 4, Просвета, БИГЗ, ЦКЗ, Војит, Београд, 1991 (као фотографиско издање из 1988).

Проклетство авлија је управо и настала као ланац таквог слободног, неспутаног причања. Андрић („младић“) прича о фра Петру, фра Петар о Ханму, Ханм о Тамилу, Тамил о Цему. Затим, причајући о Цему, Тамил се с њим повестовештује. Судбина млађег брата султана Бајазита Мехмеда Другог, султана Цема Цеминида управо је последња карика у том ланцу приповедана. Све друге приче служе само томе да би се до ове о Цемовој судбини стигло. На крају фра Петар улази у Тамилов унутрашњи свет, а Тамил прича о свом другом ја (*other ego*), Цему. Некада Тамил прича о себи, некада Цем о себи. Тамилова или пак Цемова судбина има значење судбине свих људи. Читавци, сви одреда, приметите да су и овај заједно са фра Петром у *Проклетој авлији*. „Фра Петар је стезао зубе од неког горњог гласа на своју судбину, на све ово себе“ (стр. 89). И сви ми, заједно са фра Петром, стезамо зубе од горњог гласа на своју судбину која нас је сместила у „Проклету авлију“.

Ситуација у *Проклетој авлији* подсећа на ону из града у коме се дешава Камилева *Кула*, а сирова филозофија Караџова, управника *Авлије*, притива ноћну мору Кафкине опсесије кривцом у *Процесу*.

„Јер овде нема невиних. Нико овде није случајно. Је ли прешао праг ове Авлије, није он невин. Скријено је нешто, па ма то било у сну“ (стр. 25) јече затијорски страх и деспотски принципи као „проклетство“ усред кога се сваки недужан човек изгуби. Људи без злочина, самим тим што су људи – криви су. Кривца невиног и усамљеног младића Тамила, у очима кафкијанског мистериозног закона, огледа се у томе што борава у свету књига и маштања, а његова лирска осећања и дубока промишљања буде, услед страха, мраклу ових који чврсто држе власт.

Авлија је алегорија архетипна аладе страха заједничке за свако доба. Фра Петар гаји неумерено сажаљење према Тамилу држећи се идеје о томе да Авлија, која „као црплог вуче човека на неко тамно дно,“ „није жуљак“ (стр. 99).

Фра Петрово приповедање је, заправо, приповедање о људским приликама. Он је Андрићев идеални заступник. Андрић је следећим речима завршио своје излагање на додели Нобелове награде: „Јер, приповедач и његово дело не служе ничему ако на један или други начин не служе човеку и човечанству.“

Они који буду читали приче у којима фра Петар приповеда брзо ће уочити учесталост смене лика наратора. Тако дуг цитат, који, као директан говор у ком је субјекат обележен са „ја“ и од осталог текста треба да буде одвојен наводницима, у неком тренутку остаје без наводника, а прво лице замењује треће. На тај начин се гласови ликова у делу и аутора хармонично мешају. Ова приповедачка техника дозвољава аутору да јасно и јавно карактеристично искуство и особености говора и размишљања његових ликова, те је као

таква у последње време омилена, а зову је, између осталог, и „искуствено приповедање“ (немачки *erlebte Rede*), „парадиректни говор“ (руски *несобственно-прямая речь*), „квадиректни говор“ (кованица која се користи међу германцима), „слободан индиректни говор“ (француски *discours indirect libre*). Сходно томе, Андрићева дела су структурирана као такзване приче у прича. Најочигледнији примери су прича о Телелићу Хафизу у *Трупу* и Невезина прича у *Мари, милосница*. Овај поступак вероватно можемо назвати независни индиректни говор, јер у њему писац издваја и објективизује причу коју прича један од ликова неком другом. *Проклето авија* је, као прича у прича, рекли бисмо, редак драгуљ међу драгуљима, јер се у њој све повезује једном нити квадирективног приповедања централне приче, најреднијег драгуља, приче о Дем-султану, којом се остварује тесна повезаност између замисли самих ликова и аутора, дајући јединственост овом књижевном делу.

Мари милосница и *Ступица* припадају Андрићевим раним радовима од који је први објављен у наставцима у часопису *Српски књижевник Гласник*, 1926. год., књ. 17, бр. 1, 2, 3 и 4, а други у истом часопису 1934. год., књ. 51, бр. 1.

Мари милосница болно реално описује жалосну судбину девојке која је, усред ратног вртлога 1878. године, услед пада Турског царства које је под собом држало Босну од друге половине 15. века преко четири века и којим напредовања Аустријског царства ка Босни, игром судбине принуђена да постане милосница последњег турског војног команданта, а одбачена и од Турака и од сопственог народа, изгубивши се у аномнији грама, нечистоте и греха, неспособна да ратуме смену доба и промене у свету, постепено губи ратум.

Мари директно посматра како и у турском војном заповеднику који ју је учињао „милосницом“, и у баба-Ануши, и у фра Гргу, и у Памуковићима, и у енглеском анцеконзулу – у њиховим душама, постоји нешто зло што тера људе на страх, од чега се треба отрести. И то дуго, непосредно посматрање постаје окидач за њено лудило.

Људи стигу до свести о греху кроз страх, страву, ужас и очај. Људски изворни грех код душевно јаких људи се схвата путем религиозне дубине, али за недораслу Мари то није друго до „нејасна али мрачна и тешка мисао о грајеху и срамоти“, „дрна клетва“, „природна несрећа“ (стр. 132). Ту напалнико на осећање неизбежности греха која се не може искупити, као у Кафковом свету. Зар је патња једини пут за искупљење греха? Фра Грго њој није показао Бога који ту патњу преузима на себе.

Милосница Мари срушила се на прљавом, одиратном љубришту куће Памуковића, немајући друге до да се сакрије под скуте мадре Богородичине одоре из нише цркве у Долици, у њеном родном крају, која се ту за њу појавила. Андрићевски речено, лудило и смрт дошли су јој у помоћ.

Зло, грех, несрећа и nevoља – питања су којима се Андрић бави од својих првих кратких приповедака па све до последњих радова. „Таква су онда времена била и толике су биједи ударале на ству Босну и на овај наш манастир, да смо за nevoљу многу ствар на шалу окретали и шалом се бранили и одржавали, кад се већ није имало шачим другим“ (стр. 144),⁴ пресећа се фра Петар у *Шали у Самсарчином лану*. Књижевност не може директно да пружи пут ка искупљењу, али може да намеће недаћу и трагедију, ту сушту просту реалност, и да је претвора у комедију којом ће се човек одбранити, каже овај изузетни калуђер. А управо то је и сам Андрићев књижевни дух.

⁴ Овде наведено према Андрић, Иво: *Жељ*. Сабрана дела Иво Андрића, кн. 6 (допуњено издање), Београд, 1981.

Иво Андрић: *Просјела авлаја*, превод Курихара Шинго.